

MAANDBLAD VAN „**OUD-UTRECHT**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 APRIL
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14^e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hunne Dames uit tot een bezoek op **Zaterdag 29 April a.s.**, des namiddags om half drie uur, aan het **gebouw der Rijksuniversiteit** (Groot-Auditorium en Senaatszaal) aan het Domplein en het **Universiteitsmuseum**, Trans 8.

Ingang aan het Domplein.

Namens het Bestuur: H. WALLER, *Voorzitter.*

J. W. C. VAN CAMPEN, *Secretaris*

(Frederik Hendrikstraat 72).

HET UNIVERSITEITSMUSEUM.

Bovengenoemd Museum werd op 19 September van het vorige jaar geopend, na de overdracht van het rectoraat, dus bij den aanvang van den universitair cursus 1938—39. De gedachte echter aan een dergelijke instelling dateert van reeds heel wat vroeger tijd en nam eerst een vasten vorm aan, toen in 1936 ter gelegenheid van de viering van het derde eeuwfeest der Utrechtsche Universiteit de Gemeente als een bewijs harer belangstelling in dit blijde gebeuren het door haar aangekochte pand Trans 8 aan het Rijk in bruikleen schonk, om als Universiteitsmuseum te kunnen dienen.

De bedoeling zat hierbij voor, daarin een onderdak te bezorgen aan de zgn. Historische Verzameling van den Academischen Senaat, een kleine doch waardevolle collectie voorwerpen en bescheiden van waarde voor de kennis van de geschiedenis der Utrechtsche Hoogeschool, die ten deele reeds sedert lang in het bezit van dien Senaat was, ten deele door de goede zorgen van wijlen Prof. A. A. Nijland ten behoeve van het Rijk verworven, doch overigens bovenal, om een waardige berg- en toonplaats te bezorgen aan de zeer omvangrijke verzameling van Utrechtsche Historica Academica, die in den loop der jaren door wijlen den bekenden Utrechtschen verzamelaar, den schoolopziener A. J. Nijland was bijeengebracht en vervolgens op diens voetspoor door zijn zoon, den zooeven ge-

noemden hoogleraar, met nimmer falende vlijt en speurzin belangrijk vermeerderd.

Het was de bedoeling van Prof. Nijland geweest, dat dit particulier bezit door hem aan de Universiteit zou worden nagelaten, maar toen het denkbeeld van een Universiteitsmuseum in het jubeljaar 1936 ongedacht zijn verwezenlijking nabij kwam, schonk hij nog bij zijn leven zijn kostbaar bezit aan het Rijk ten behoeve van de Universiteit en haar toekomstig Historisch Museum. Nog bij zijn leven! Inderdaad, doch de plechtige overdracht van zijn belangrijk geschenk in de openbare Senaatszitting in het Groot-Auditorium op Maandag 22 Juni 1936 kon hij reeds door een plotseling ingetreden ziekte zelf niet meer verrichten en eenige maanden later was hij niet meer onder de levenden. Hij heeft van zijn lievelingsdenkbeeld, een goed behuisd en geordend Universiteitsmuseum, de verwezenlijking niet meer mogen beleven. Ook te dezer plaatse past een woord van dankbare hulde aan zijn nagedachtenis. Zonder zijn jarenlange verzamellust, geboren uit vurige liefde tot de Hoogeschool, die hem eerst als leerling had bezeten en die hij daarna vele tientallen jaren als hoogleraar had gediend, zou er tot de instelling van een zelfstandig Museum niet al te veel aanleiding geweest zijn. Wel heeft aanvankelijk ook het voornemen geheerscht, dat in het toekomstig Museum ook de uiterst kostbare en omvangrijke verzameling oude natuurkundige instrumenten, die in het Fysisch Laboratorium aan de Bijlhouwerstraat wordt bewaard, zou worden ondergebracht, maar om redenen van praktischen aard heeft men hiervan moeten afzien.

Het gebouw Trans 8 had, ten einde aan zijn nieuwe bestemming te kunnen beantwoorden, een vrij ingrijpende verbouwing en algeheele herstelling noodig, waarmede de Rijksgebouwendienst werd belast; een voorloopige samensmelting en inventarisatie van de collecties van den Senaat en van de verzameling-Nijland was noodzakelijk en zóó duurde het ruim twee jaren, vóór deze nieuwe academische instelling voor het publiek kon worden opengesteld, nadat echter reeds in de feestweek van 1936 het pand aan de Trans in een gedeelte van de daar beschikbare ruimte een voorloopige tentoonstelling had geherbergd.

De verzamelingen, daar thans ondergebracht, behooren aan het Rijk ten behoeve van de Universiteit en worden namens Curatoren beheerd door een Commissie van Advies, bestaande uit den Voorzitter en den Secretaris van het College van Curatoren, den Rector Magnificus en den Archivaris van den Academischen Senaat en een lid van het Bestuur van de Stichting „Utrechtsch Universiteitsmuseum”.

Een kort overzicht van den inhoud van het Museum moge hier nu ten behoeve van de deelnemers aan de excursie van de leden van „Oud-Utrecht” op 29 April volgen.

De verdieping gelijkvloers. In de vestibule zal men behalve eenige ter opluistering door het Physisch Laboratorium afgestane natuurkundige en astronomische instrumenten, in de eerste plaats en vanzelfsprekend een portret van wijlen Prof. Nijland aantreffen, den man zonder wien het Museum er nooit gekomen zou zijn, alsmede een nog niet geheel complete serie portretten van burgemeesters van Utrecht in de 19de en 20ste eeuwen, als een huldebetoon aan de Gemeente, die het gebouw ter beschikking heeft gesteld.

Behalve eenige niet voor het publiek toegankelijke dienstvertrekken heeft het Museum op deze verdieping twee tentoonstellingslokalen, A en B gemerkt. Eigenlijk is dit woord niet geheel juist, omdat de omvang van het bezit van het Museum een zoodanige is, dat er van een tentoonstelling van dat alles geen sprake kan zijn. Op één uitzondering na, waarover aanstonds, zijn dan ook de lokaliteiten van Trans 8 in hoofdzaak bergruimten voor de afdeeling, waaraan zij gewijd zijn, terwijl daarnaast toch in elk dier kamers een kleine tentoonstelling kon worden georganiseerd, betreffende haar algemeenen inhoud.

Kamer A, links naast de deur, dan is gewijd aan de geschiedenis van Hoogeschool en Universiteit, haar organisatie, het onderwijs, de gebouwen en hun meubilair en de hulpmiddelen bij het onderwijs, verder aan wapen, zinspreuk en zegels der Utrechtsche Alma Mater. Onmiddellijk sluit zich aan de tuinzijde daar kamer B bij aan, welke die der personalia is. Portretten, handschriften van, geschriften over en verdere persoonlijke herinneringen aan Curatoren, Hoogleraren en verder academisch personeel in den meest uitgebreiden zin vormen er den inhoud van.

Bovenverdieping. De trap naar boven leidt allereerst naar een kleine hal boven de vestibule, waar men in hoofdzaak herinneringen aan de Utrechtsche jagercompagnieën van 1815 en 1830 zal aantreffen. Lokaal C rechts daarvan is gewijd aan wat het Museum bevat aan curiosa betreffende het studentenleven, ook al weer in den meest uitgebreiden zin. Aangezien echter het Utrechtsch Studentencorps een even belangrijk als goed geordend Corpسمuseum bezit, heeft de Commissie van Advies het ongewenscht geoordeeld, dat in Utrecht twee musea zouden bestaan, die hetzelfde doel najaagen, en daarom een groot deel van wat Nijland over de geschiedenis van het U. S. C. had verzameld, trouwens geheel in overeenstemming met diens bedoeling, aan dat Corpسمuseum afgestaan, wat te meer geboden scheen, daar voor deze afdeeling ten aanzien van het studentenleven in vroeger tijd en over de andere studentenorganisaties buiten het U. S. C. genoeg overbleef. Ook van de wapentrophee der Utrechtsche Jagers van 1830—'31, die van ouds aan de Hoogeschool behoord had en vroeger in het Groot-Auditorium was opgesteld, is een deel aan het genoemde Corpسمuseum

in bruikleen gegeven. Kamer D rechts van de bovenhal is gewijd aan de eeuw- en halve eeuwfeesten der Utrechtsche Hoogeschool en aan verdere academische plechtig- en feestelijkheden. Waarom deze kamer een eenigszins ledig aspect heeft, zal aanstonds blijken. Aan deze lokaliteit sluit zich nog een klein vertrek, E gemerkt, aan, dat gewijd is aan al wat aan de peripherie van de Universiteit heeft gestaan en nog staat en er toch nauw verband mee heeft of had. Herinneringen dus aan het Veterinair Onderwijs aan 's Rijks Veeartsenijschool en aan de van 1918 tot 1925 bestaan hebbende Veeartsenijkundige Hoogeschool, aan het Gasthuis voor Ooglijders, het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut, de voormalige zgn. Pillenschool en zool meer, terwijl dit vertrek ook plaats biedt aan wat het Museum bezit over de geschiedenis der stad in verband met haar Academie.

Natuurlijk zijn deze opgaven niet anders dan globaal, wat te dezer plaatse dan ook niet anders noodig zal zijn. Bij het bezoek kan men zich verder in détails met het in deze vertrekken tentoongestelde en het daar geborgene bezig houden.

Waren de genoemde vijf vertrekken, zooals gezegd, meer bergplaatsen dan tentoonstellingsruimten, dit kan niet gezegd worden van de groote tentoonstellingszaal, die zich ten slotte op de bovenverdieping achter aan den tuinkant thans voor ons opent. Zij is uit drie vertrekken van het gebouw in zijn vroegeren vorm samenge trokken en beslaat de geheele breedte van het huis. Ruim en goed verlicht leent zij zich volkomen voor het doel, waarvoor zij bestemd is, n.l. om blijvend te dienen voor evenwel telkens wisselende tentoonstellingen.

Het materiaal, in het Museum bijeengebracht, leent zich namelijk voortreffelijk tot het organiseren van tentoonstellingen, die het een of ander onderwerp der academische geschiedenis kunnen belichten. Voor de eerste tentoonstelling in dezen zin, waarmede het Museum een half jaar geleden is geopend en die thans nog in wezen is, werd als object gekozen: de vieringen van de halve en heele eeuwfeesten der Utrechtsche Hoogeschool, sedert 1877 onze Universiteit. In een viertal dubbele vitrines in het midden der zaal vindt men de geschreven en gedrukte herinneringen aan de eeuw- en halve eeuwgetijden van 1686, 1736, 1786, 1836 en 1886, terwijl langs de wanden de bijzonder talrijke voorwerpen, bij gelegenheden van het derde eeuwfeest verworven, op tafels of aan de wanden hun plaats hebben gevonden.

Achter het gebouw is door de goede zorgen van den Hortus Academicus een fraai tuintje aangelegd, dat zich onmiddellijk aansluit aan de achterplaats van het Uiversiteitsgebouw aan het Domplein.

W. A. F. B.

UTRECHTSCH E OVERLEVERINGEN.

XIII. De stichting der St. Mariakerk.

„De keizer Henrik IV, hebbende in zijn gezelschap den Utrechtschen bisschop Conradus, was in 't jaar 1076 naar Italie gereist; niet om de kerken te beoorlogen: maar om de wederspanningheit der Milaneezen te beteugelen. In dezen tocht is het geschiedt dat de soldaaten zekere kerk van O. L. Vrouw, staande bij de muuren van Milanen, afgebrandt hebben. Zoo heeft Conradus dan, om den hemel voor deze verongelijkinge te voldoen, belooft dat hij een nieuwe kerk voor de H. Maagd zoude timmeren. Hij heeft het ook, zoo ras als 't hem mogelijk was, volbragt: en heeft te Utrecht, bij de stads muuren, een kerk van het zelfde maakzel en dezelfde gedaante laten bouwen. De keizer en de bisschop hebben de nieuwe kerk met inkomsten voorzien; dewelke metter tijd door de mildaaidigheit der geloovigen zijn vermeerdert.

„Deze gansche geschiedenis is in eenige Latijnsche veerzen begreepen; dewelke noch tegenwoordig bij het koor op de pylaaren der kerke gesneeden staan”¹⁾.

De bovenstaande mededeeling, dat de kerk omstreeks 1080 door Coenraad van Zwaben, die van 1075 tot 1099 bisschop van Utrecht was, werd gesticht, wordt bevestigd door een brief, die in het in 1088 gehouden kapittel van den Dom te Utrecht werd overgelegd. Door dien brief werden eenige ordonnantiën en priviligiën, die al ten gunste der Utrechtsche kerk bestonden, bekrachtigd en verklaarde de bisschop zelf, dat de kerk van de allerverhevenste maagd Maria door hem gesticht en verder begiftigd was. Die bekrachtiging geschiedde in het bijzijn van Hendrik IV (geb. 1050, gest. 1106), Roomsche-Duitsche keizer van 1056 tot 1105, en van de bisschoppen van Keulen, Trier, Halberstadt en Münster²⁾.

Voor het overige mag echter aan de juistheid der mededeeling getwijfeld worden, omdat Milaan nooit door de troepen van Hendrik IV werd gebrandschat, geen enkel bericht daaromtrent in de annalen der stad is te vinden.

Wel vermeldt de geschiedenis de verwoesting van Milaan in later tijd, waarbij een anderen Roomsche-Duitsche keizer betrokken was en waarvan verhaald wordt in een kroniek, die in het begin der 14de eeuw werd samengesteld door een geestelijke, die slechts onder zijn eigen aanduiding van „clerc uten laghen landen bi der see” bekend is: „Een tyt hier nae gevielt, dat keyser Vrederick die stad van Melanen wan ende verbrandze ende werp die muren neder. Daer vercreech op die tijt die bisschop van Coelen van den keyser om zyns dienst wille, alsoe hy mede in den reyse was, der heiliger drie coningen lichamen, die daer lagen, ende brochtse tot Cuelen. Ende die biscop van Utrecht, die oic mede in des keyzers reyse was, vercreegh die lichamen van sinte Ponciaen, ende van

sinte Agniete, d'een acht dagen naden anderen; dat men zeeder die tyt jaerlicx aangehouden heeft als van Ponsen ende van Angen" 3).

De middeleeuwsche kroniekschrijver doelt hier op den krijgstocht van Frederik I Barbarossa in 1160—1162, die toen voor de derde maal naar Italië was getrokken, om de keizerlijke macht te herstellen. Het telkens weer opkomend verzet der Lombardische steden werd van Milaan uit geleid en het keizerlijke leger moest dus steeds met de onderwerping van deze machtige en rijke stad beginnen. De eerste maal, na de inneming in 1154, volstond de keizer met den ban over Milaan uit te spreken, de tweede maal, in 1158, was hij nog tevreden met de volledige erkenning zijner oppermacht, maar de derde keer, nadat de stad na een beleg van langer dan een jaar op 1 Maart 1162 veroverd was, werd de bevolking uitgedreven en de stad geheel verwoest. Slechts de kerken werden gespaard, maar ze werden van al haar kostbaarheden beroofd.

De bisschop, die den keizer steunde en met zijn leger volgde, was Godefridus van Rhenen, die van 1156 tot 1177 aan het hoofd der Utrechtsche kerk stond.

Tusschen den inhoud der beide verhalen bestaat wel eenige verwantschap en het heeft er allen schijn van, dat de indrukwekkende gebeurtenis van 1162 aan de allengs vervaagde geschiedenis van het ontstaan der Mariakerk, bijna een eeuw tevoren, vergroeid is. De eenvoudige toedracht der kerkestichting verkreeg daardoor een toelichting, die de behoefte aan romantiek bevredigde en gaf het verhaal een vorm, die geschikt was om door den volksmond te worden overgeleverd.

E.

1) Historie ofte beschryving van 't Utrechtsche bisdom, ... Dl. I. Van de oudheeden en gestichten der stad Utrecht. Uyt het Latijn vertaald, en met aantekeningen opgehelderd door H[eu]ssen en v[an] R[ijn]. Leiden, 1719. 8°. Blz. 210—211.

2) Batavia sacra, of kerkelyke historie van Batavia ... Dl. II. Antwerpen, 1716. 8°. Blz. 21—25.

3) Chronyk van Holland, van den klerk uit de laage landen by der zee ... Met eenige aantekeningen zoo van P. Scriverius als van den uitgeever [F. van Mieris]. Leyden, 1740. 4°. Blz. 69. — Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke ... (Werken uitgegeven door het Historisch genootschap N.R. no. 6). Utrecht, 1867. 8°. Blz. 55.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Palmzondag in Utrecht. — In de reeks Folkloristische studies, die bij de N.V. A. Oosthoek's uitgevers-maatschappij te Utrecht zal worden uitgegeven, is als eerste deel een studie van mej. dr. C. C. van de Graft over

„Palmzondag” (1938, 88 blzn. met 46 afbn. en 1 kaart. 8°) verschenen, een aantrekkelijk boekje met tal van mooie afbeeldingen, met de melodieën van de versjes, die nog hier en daar worden gezongen, in notenschrift, en met

een duidelijke kaart van het Nederlandsche palmpaaschgebied in 1938.

Toen de schr. om en op Paschen 1906, in samenwerking met wijlen dr. A. Beets de eerste Nederlandsche palmpaaschtentoonstelling te Utrecht inrichtte, waren nog meer dan honderd plaatsen van ons land door palmpaaschstokken vertegenwoordigd. Sinds dien is reeds weer ruim een derde deel daarvan uit het gebruik verdwenen. „Hiermede verdween tevens een stukje vreugde uit het volksleven, niet alleen voor het kind, maar ook voor het gezin, dat daaraan zijn medewerking verleende, en voor de groep waarbinnen de palmpaschen werden rondgedragen.”

„Het proces van mechaniseering, vervlakking en „confectionneering” van ons volksleven grijpt steeds dieper in. Tal van mooie volksgebruiken, zwaar van traditie en oud volkgeloof, zijn reeds vernietigd, en ook de palmpaschen dreigen te worden weggemaaid in dat onverbiddelijke proces. Hier heeft de folklorist een plicht: vast te houden en te registreeren wat nog behouden bleef, teneinde de aandacht te vestigen op de folkloristische waarden die we nog bezitten. Antieke meubelen worden ijverig verzameld en met eerbied bewaard; maar zijn er geen volksgebruiken die waardevoller zijn? Ik meen van wel en reken daartoe o.m. de palmpaschen. Daarom heb ik in deze uitgave een zoo volledig mogelijk overzicht gegeven van dit verschijnsel in ons land, in de verwachting dat ons oplevend nationaal bewustzijn ons rijp heeft gemaakt voor een betere waardeering onzer eerbiedwaardige volksgebruiken.”

Voor zoover Utrecht aangaat, vertelt de schr. over de palmprocessie, die nog in de kerkgebouwen plaats vindt

(blz. 13), over de vroegere palmprocessie van de St. Pieterskerk naar den Dom en de daarbij in 't begin der 13de eeuw ingevoerde palmezel, door de Jeruzalemvaarders, die de uit het Heilige land meegebrachte Jeruzalemsveeren droegen, getrokken (blz. 15—18), over de processie in de Geertekerk (blz. 28) en over den palmezel uit 's Heerenberg, die nu in het Centraal museum staat opgesteld (blz. 30). Ook wordt een Utrechtsche palmpaasch afgebeeld (afb. 20), zooals die voor enkele jaren nog voorkwam, maar die thans ook reeds uit den omloop is verdwenen.

Ongetwijfeld zal lezing van het belangwekkende boekje een meer juist begrip wekken van den volkszin, die in den palmpaaschstok was uitgebeeld. En hopelijk zal daardoor ook de herleving van het gebruik als publieke vermakelijkheid, zooals hier en daar geschiedt, worden voorkomen. De jeugd, die niet meer in zijne traditie wordt opgevoed, zal de beteekenis niet meer aanvoelen en de toeschouwers zullen den omgang als een onbegrepen vertooning voorbij laten gaan. E.

De Utrechtsche kunstenaar Erhard Reeuwich. — „Als een van de belangrijkste en oorspronkelijkste persoonlijkheden van de Duitsche graphiek uit het laatste kwart van de XVde eeuw werd tot nu toe algemeen een kunstenaar beschouwd, die, omdat zich haast zijn geheel gegraveerd oeuvre, 80 van de 89 stuks, in het Prentenkabinet van het Rijksmuseum bevindt, daarnaar genoemd wordt: de Meester van het Amsterdamsche kabinet.”

De Duitschers noemden hem ook wel de: Meister des Hausbuches, omdat in een Duitsch handschrift met

praktische wenken voor het dagelijksch leven, dat als Hausbuch bekend staat, teekeningen voorkomen, die door stijl en uitvoering de hand van den Amsterdamschen meester ver- raden. Wie de veelzijdige en origineele kunstenaar was, bleef onbekend.

Het raadsel van zijn anonymiteit schijnt nu eindelijk opgelost te zijn en daarmede ook de sluier over zijn herkomst en zijn ontwikkeling opgelicht door een opstel van graaf Solms in het onlangs verschenen „Jahrbuch des Städtelschen Instituts in Frankfurt“, waarvan de heer M. D. Henkel een zelfstandig overzicht geeft in het *Maandblad voor beeldende kunsten* (XIV-1937, blz. 163—174). Volgens dat opstel is de kunstenaar niemand anders dan een naar Duitschland verdwaalde Nederlander, de Utrechtenaar Erhard Reeuwich.

Bij reproducties van teekeningen, gravures en houtsneden en ook van beeldhouwwerken, geeft de schr. een karakteristiek van Reeuwich's werk, in welks getrouwe weergave der werkelijkheid een rijk levensgevoel en diepe menschelekheid tot uitdrukking is gebracht. Onder de beeldhouwwerken wordt ook het grafmonument voor den proost Dirck van Wassenaer († 1465) in de Janskerk beschreven en afgebeeld.

Verondersteld wordt, dat R. omstreeks 1435 geboren is en dertig jaar later naar Duitschland trok, om daar tot zijn dood in 't laatst der 15de eeuw werkzaam te zijn. Daar, te Mainz, moet hij in aanraking gekomen zijn met Bernhard von Breydenbach, die hem op een bedevaart naar Jeruzalem meenam, om de steden en menschen uit te teekenen, die hij onderweg zou ontmoeten. In 1487 verscheen

de eerste (Latijnsche) uitgave van Von Breydenbach's beschrijving van het Heilige land, die met houtsneden van R. is verlucht.

Niet elders, besluit Henkel, „maar in Utrecht moet het geestelijke vaderland van R. worden gezocht; in verschillende in Utrecht uitgevoerde handschriften vindt men dan ook inderdaad, vooral in de randversieringen het soort van genrescènes terug, dat voor onzen meester zoo karakteristiek is. Hier ligt de kiem van zijn kunst. Deze in Utrechtsche handschriften voorkomende miniaturen zijn nu echter niet als zijn werk te beschouwen, daarvan kan geen sprake zijn; zij vormen alleen het uitgangspunt van zijn kunst.“

Jan Veldener, de incunabeldrukker.

— Als eerste van de Nederlandsche drukkersmerken in de 15de eeuw, die A. Horodisch in *het Grafisch museum* (VIII-1938, blz. 23) afbeeldt en beschrijft, wordt dat van Johan Veldener genoemd en wordt o.m. gezegd: „Tus- schen de jaren 1478—81 vinden wij hem te Utrecht, waar hij 9 drukken vervaardigd heeft, van 1483—84 in Culemborg (5 drukken) en van 1484—85 weer in Utrecht (4 drukken).“ Dat V. in 1484—85 weer te Utrecht heeft gedrukt, was tot nu toe onbekend gebleven, werd althans nog niet in de voornaamste vakliteratuur vermeld. Wel werd op gezag van Haebler (*Typenrepertorium* II, blz. 224, 225 en 231) aangenomen, dat hij in 1484 naar Leuven is teruggekeerd en daar nog een jaar heeft gewerkt. Evenals Horodisch heeft Haebler echter verzuimd te vermelden, op welke gegevens deze mededeeling, die voor de geschiedenis der Nederlandsche prototypografie van belang is, steunt. E.